

Д. КЕНАНОВ

Киприан и творческото дело на патриарх Евтимий и Климент Охридски

Евтимий Търновски и Киприан са близки съратници, възпитани от общ учител — Теодосий, в исихастския Килифареvски манастир край Търново. От Атон по-късно Киприан изпраща запитвания до Евтимий, избран за български патриарх вероятно през 1375 г. Посланието-отговор се разпространява в славянската ръкописна традиция, в Русия се правят подборни извлечения.¹

На път за Цариград през 1379 г. митрополит Киприан минава през Търново. Според твърденията на Григорий Цамблак («Надгробно слово за Киприан») при посрещането като пъстроцветен порой се стичат всички, бедни и богати, жители на българската престолнина. Самият Киприан «се изпълва с неизречима радост», «видѣвши свое шъчьство тако правимѡ, ꙗко многим похваламъ достойно баше своего же и великаго Еѹдимиѡ таковаѡ кормленіѡ дръжаща».² От тази среща Киприан сигурно отнася като дар Евтимиеви книги. Може да се предполага, че тогава е взет и ръкопис с «Похвално слово на Константин и Елена», под чието текстово въздействие ще се окаже Киприановата ораторска проза, посветена на митрополит Петър. От цикъла за него първо се появява житието. Това произведение, по наблюденията на Л. А. Дмитриев, е написано «в традициях Търновской литературной школы, но риторические приемы панегирического стиля в Житии Петра употреблялись им весьма умеренно».³ В някои преписи текстът се придружава от похвално слово, в което няма Разказ за пренасяне на светителските мощи. В един познат ни ръкопис⁴ след житието под дата 21 декември заглавката на похвалата прибавя авторското име на Киприан: «Слово похвалное. иже въ сѣхъ шцѣбу нашему. и въ ерархохъ великому чюдотворцю, Петроу митрополитоу всеѡ Роусіи. Списано тѣмъ ж[е] Киприѡномъ митрополитомъ, Киевскимъ, и всеѡ Роусіи» (л. 163 а). Различна от житието е уводната част, макар че тя се опира на един и същи ключови думи. От Соломоновите премъдрости се взема друг цитат. Прибавен е откъс от Псалтира, който е смислов преход към житийната извадка от Притчи

¹ Вж.: Кенанов Д. «Послание до мних Каприан» от Патриарх Евтимий в руската ръкописна традиция // Старобългаристика. София, 1988. № 1. С. 93—100.

² Русев П. Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа. София, 1983. С. 233.

³ Дмитриев Л. А. Литературно-книжная деятельность митрополита Киприана и традиции великотърновской книжной школы // Търновска книжовна школа. София, 1980. Т. 2. С. 66.

⁴ ГПБ, собр. на М. П. Погодин, № 648. Агиографски сборник, XVI—XVII в., полуустав, 1^о. Вж.: Копреева Т. Н. Собрание рукописной книги М. П. Погодина. Предварительное описание. Л., 1965—1977 (машинопись). № 648.

Соломонови: «Праведных дѣша в роуцѣ бжїи (Прем. Сол. 3, 1), рече бжѣственный пророкъ. И паки: Радоуйте сѧ праведнїи ѡ гдѣ. и правым подобаетъ похвала (Пс. 32, 1), и похваляемоу праведникоу възвеселѧт сѧ людїе» (Прем. Сол. 29, 2; л. 163 а).

Похвалното слово завършва така: «И моли ꙗко да съгрѣшенїемъ ѡставленїа прїимемъ в' днѣ соуда и вѣчныхъ блѣгъ сподобити насъ. ѡ томъ самоу гдѣ бжѣ нашемъ Ісѣ Хрїе, емоу же слава с' безначалнымъ его ѡтцемъ, и с' прстѣмъ и блѣгымъ и животворящимъ ти дѣомъ, ннѣ и прѣсно и въ вѣкы вѣкомъ, аминъ» (л. 166 а).

В краткото житие на Киприан от Степенната книга се твърди: «Доволна списанїа к' ползѣ нам' остави и великаѡ чудотворца Петра митрополита всѧ Россїи, житие написа и похвалами украси». ⁵ От буквалния прочит на тази вест излиза, че Киприан оставя едно житие и няколко похвали за московския светител. И наистина — наскоро бе открито и обнародвано друго похвално слово. ⁶ В него началното пряко обръщение към възприемателите, светлинната образност, подсилена със стилистическата симетрия «светоносно празненство — пресветло тържество», напомнят встъпителните синтактически периоди на Климент Охридски (ср. похвалните му слова за Константин-Кирил, Димитър Солунски и др.): «Се настоить, братїе, свѣтоносное праздньство и пресвѣтлое трѣжество свѣтителѧ ѡтца нашего Петра» (147). Близостта с житието и другото похвално слово за Петър проличава още в увода с разсъжденията за праведника, построени върху основата на Соломоновите притчи (10, 7), чийто смисъл е продължен с еднокоренни повторения и симетрии («сладчайшему сладкое — красное краснейшимъ») и сравнението с бисера.

В нарастващия емоционален подем иде ред на преките обръщения към светеца. Реторическите приветствия с името на Петър и молбата към него да присъствува като вдъхновител на речта, са предадени по Евтимиевите приветствия и призива му към Константин Велики ⁷ от Похвалното слово за него и майка му Елена:

МИТРОПОЛИТ КИПРИАН

«Петрь, доблѣа благочестїа вѣтвь, Петрь, апостольскїи ревнїтель, Петрь, црьковное оутвърженїе, Петрь, еретическїи обличїтель, Петрь, благовѣриѧ проповѣдникъ. И оградї ми ннѣ и самъ, свѣтителю Петре, вѣмъ бо недостойна себе къ похвалению, но ты ми слово дароуи, въ еже о тебѣ начѣти слово. Всѧ бо твоѧ чудна, всѧ твоѧ красна. Всѧка црькви тобою оукраси сѧ, всѧ землѧ роусьскаѧ тобою оутвържает сѧ» (147).

ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

«Кѡнстантїнь, доблѣа благочѣстїа вѣтвь; Кѡнстантїнь, апостольскїи ревнїтель; Кѡнстантїнь, црьковное оутвърженїе; Кѡнстантїнь, идолскїи раздрушїтель; Кѡнстантїнь, благовѣриѧ проповѣдникъ... Нъ греди ми ннѣ и самъ, Кѡнстантїне, и слово дароуй, въ еже о тебѣ начети слово. Вѣса бо твоѧ чудна, вѣса твоѧ красна, вѣсака црькви тобою оукраси се, вѣсако царство тобою оутвърждает се». ⁸

От тази съпоставка уверено можем да предполагаме, че при Киприан вместо «и оградї ми» е стоял изразът «но гради ми». Интересно е да

⁵ Дончева-Панайотова Н. Киприан — старобългарски и староруски книжовник. София, 1981. С. 15—16; Иванов Й. Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан // Иванов Й. Избрани произведения. София, 1982. Т. 1. С. 56.

⁶ Дончева-Панайотова Н. Неизвестно «Похвално слово за митрополит Петър» от Киприан Камбляк // Старобългарска литература. София, 1977. Кн. 2. С. 136—157. Оттук са всички цитати.

Вж.: Дончева-Панайотова Н. Киприан... С. 197—198.

⁸ Kaľuŝniacki E. Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius. Wien, 1901; London, 1971 (Intr.: Iv. Dujčev). S. 104.

прибавим, че риторическите приветствия в Степенната книга за Владимир I Святославович са също подражание на «Похвално слово за Константин и Елена»: «Сий Владимир — добляя благочестия ветвь. Сий Владимир — апостольский ревнитель. Сий Владимир — церковное утверждение. Сий Владимир — идольский раздрушитель. Сий Владимир — благоверия проповедник. Сий Владимир — царская похвала. Вся того правоверная исправления — дивна, того вся благочестивая проповедания — красна».⁹

В епизода за пътуването на Геронтий до Цариград е присъединена нова заемка от словото за император Константин:

МИТРОПОЛИТ КИПРИАН

«Кто оубо не оудивит сѧ и похвалит толикимъ благымъ виновнаго...» (149).

ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

«Кто бо не оудивит се и похвалит толикимъ благымъ виновнаго...».¹⁰

В текстовата структура на «Похвално слово за Петър» са вплетени изрази и художествени подстъпи към образа на светеца от други Евтимиеви съчинения (например, «Житие на св. Петка (Параскева)», «Послание до мних Киприан»). А в заключителните химноподобни приветствия-радвания от дълбините на времето се пренася гласът на славянобългарския «Златоуст» — Климент Охридски:

МИТРОПОЛИТ КИПРИАН

«Радоуи сѧ, свѣтозарное слънце, пресвѣщеннии архіерею, отче нашъ Петре, прогонѧ мракъ грѣховный ѿ чтоущихъ тѧ любовию... Радоуи сѧ, заступниче печѧльнымъ, прибѣгающимъ къ рацѣ мощей твоихъ! Радоуи сѧ, незаходимаѧ зарѧ благочестиемъ всѣхъ просвѣщаѧ! Радоуи сѧ, ꙗко потоки исцелениемъ изливаеши, недоугы различными одрѣжимыѧ... Радоуи сѧ, твердое основание славному граду Москвѣ... ꙗко пастырь истинный полагаѧ доушоу свою (Йоан. 10, 11) за стадо христоименитое» (154).

ПОХВАЛА НА ДИМИТЪР СОЛУНСКИ

«Радоуи сѧ, свѣтозарное слънце Дмитріе, прогонѧ мракъ грѣховный ѿ чтоущихъ тѧ любовию теплою. Радоуи сѧ, незаходимаѧ заре, блгочстеемъ всѧ просвѣщаѧ... Радоуи сѧ, теплыи заступниче всѣмъ печѧльнымъ, прибѣгающимъ въ кровъ твои. Радоуи сѧ, прсно кипѧи источниче, изливаѧ токъ исцѣлениемъ всѣмъ, ѿдержимымъ дѣшевными и телесными стрѣми. Радоуи сѧ, твердое основаніе очѣствоу своему, полагаѧ прсно ꙗко пастоух истинный доушоу свою за стадо Хво».¹¹

С книжовната дейност на митрополит Киприан в Русия се разнасят български преводи от търновския период — «Псалтир с последования», «Лествица», съчинения на Псевдо-Дионисий Ареопагит, «Служебник», «Синодик», «Требник».¹² Евтимиевото движение за книжовна реформа се подкрепя и от Киприан. Той въвежда Ерусалимския църковен устав, внася свой «Списък [Индекс] на забранените книги». Ролята на правописните и надредните знаци е осъзната

⁹ Цит. по: Лихачев Д. С. Человек в литературе Древней Руси // Лихачев Д. С. Избр. работы Л., 1987. Т. 3. С. 100—101.

¹⁰ Kałużniacki E. Werke... S. 103.

¹¹ Климент Охридски. Събрани съчинения. София, 1970. Т. 1. С. 235.

¹² Подробно вж.: Иванов Й. Българското... С. 66—98; Князевская О. А., Чешко Е. В. Рукописи митрополита Киприана и отражение в них орфографической реформы Евфимия Търновского // Търновска книжовна школа. София, 1980. Т. 2. С. 282—292; Прохоров Г. М. Памятники переводной и русской литературы XIV—XV вв. Л., 1987. С. 50 и сл.; Саенко Л. П. К истории славянского перевода Лестницы Иоанна Синайского // Русско-болгарские связи в области книжного дела. М., 1981. С. 51—57; Данчев Г. Традициите на Търновската книжовна школа и литературата на Древна Русия (Към въпроса за началото на пренасянето им) // Славянска филология. София, 1983. Т. 18. С. 43—50; Чешко Е. В. Второе южнославянское влияние в редакции Псалтирного текста на Руси (XIV—XV вв.) // Старобългаристика. София, 1981. № 4. С. 79—85.

и за това свидетелствува Илариј, преписвач на Киприановия Служебник. По-късно Сидко Молчанов (1481 г.) повтаря същата приписка: «Аще ли же кто восхошет сѣа книги преписувати. сматрѣй не приложити или штолжити единое нѣкое слово, или тычкоу единѣ или крѣчки иже сѣт под' строками в радѣх». ¹³ Отделно изследване заслужава твърдението на Й. Иванов за новия митрополитов правопис: «Препоръките на Киприан намерили отзив и по-късно в решенията на Събора от 1551 г. в тъй наречения Стоглав, именно в главите за „исправленіи книжомъ и за книжыхъ“». ¹⁴ Неоспорими са заслугите на Киприан за налагането на централизма в политическата идеология на руските княжества и обединението им под знамето на Москва. Ето защо безпочвени и несправедливи са упреците към него за незнание на гръцки и руски език, отправени от Нил Курлятев (1552 г.) ¹⁵ или подценяването, дори отричането в наше време на Киприановия принос в руската култура, на свързаното и с него «второ южнославянско влияние». В края на XIV в. Русия се отърва от монголското иго, на нея е съдено да бъде *упование* за поробените от турците Балкани. Самата руска култура получава криле за полет от разгромената Търновска школа и от дотогавашните славянски художествени традиции.

Българо-руското културно общуване живее във времето с «неугасваща светлина»: «Московска Русия възприема старобългарската писменост като свое литературно и идеологическо минало». ¹⁶ В епохата на Киприан и Епифаний Премъдри се реставрира старобългарският литературен език и езикът на Киевска Русия. ¹⁷ По наблюдения на А. Бартошевич «второто южнославянско влияние» проправя пътищата за отделяне на книжовния език от народния език и установява устойчивост на правописа. ¹⁸ За този духовен подем на Русия заслугите на митрополит Киприан са безспорни, а примерът на патриарх Евтимий е опорна точка за неговите реформаторски и творчески замисли.

¹³ По: Иванов Й. Българското... С. 131.

¹⁴ Там же. С. 101.

¹⁵ Вж.: Дончева-Панайотова Н. Киприан... С. 132—133.

¹⁶ По непубликувания труд на Т. Н. Копреева «Немеркнувший книжный свет (Очерк по истории болгаро-русских книжных связей X-XVIII вв.)». Вж.: Кенанов Д. В памет на Татяна Н. Копреева // Старобългаристика. София, 1988. № 4. С. 125.

¹⁷ Ларин Б. А. Лекции по истории русского литературного языка (X—середина XVIII в.). М., 1975. С. 241—250.

¹⁸ Бартошевич А. История русского литературного языка. Варшава, 1979. С. 86.